

MARTIN ISHØY
KLIMAKLAR
KRISTENDOM
MILJØTEOLOGISKE BEGRUNDELSER

ANIS

Klimaklar kristendom

Martin Ishøy
Klimaklar kristendom
Miljøteologiske begrundelser

Forlaget ANIS
København 2009

Klimaklar kristendom
Miljøteologiske begrundelser
Martin Ishøy

© Forfatteren og Forlaget ANIS, 2009

Bogen er sat med Garamond på Religionspædagogisk Center,
og trykt hos Specialtrykkeriet

ISBN-13: 978-87-7457-509-2

Omslag: *Mindgame*

Udgivet med støtte fra Felix-fonden

Forlaget ANIS
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.anis.dk

Indledning 7

Forvalteren 13

- Lynn White og ansvaret for miljøkrisen 13
- Forvalteren – den omvendte Lynn White 18
- Den bibelske forvalter 21
- Guds billede 23
- At underlægge og herske 27
- Skabelsen 28
- Det Nye Testamente 30
- Det pund os blev givet 31
- Lidt om bibelbrug og salmebog 33

Underet og visdommen 35

- Fra Løgstrup til underet 35
- Visdom 42
- Salmernes visdom 44
- Visdom og tåbelighed 46
- Sabbat 50
- Videnskabeligt vakt undren 53
- Korsets tåbelige visdom 55
- Jobs indsigt 59

Den kosmiske Kristus 63

- Dybdeinkarnation 64
- Døden og den forpligtende viden 67
- Kristi kors giver håb i alt køds lidelse 72
- Inkarnationen gør mennesker delagtige i Kristi gerning 75
- Tillid og troen der flytter bjerge 78
- Troens fred og glæde 81
- Nadverens sakramente 85
- Den etiske vending 89

Pligt og nytte – almen etik i miljøperspektiv 91

Etik, mennesker og de andre 91

Miljøetikens begreber og omfang 99

Ikke antropocentrisme! 105

Kristen etik? 111

Næstekærlighed og retfærdighed 115

Næstekærligheden 115

Familien Das 122

Politisk næstekærlighed 127

Retfærdighed og buddets dobbelthed 134

Hvem er næsten 143

Naturlige dyder 151

Grådighed 153

Ydmyghed 158

Dømmekraft og samspil mellem dyder 165

Perfektionisme og kristendom 169

Visdom 172

Fair og retfærdige dyder 176

Dirty Virtues 179

Afslutning 185

Litteratur 191

Indledning

“Nu må vi passe på, at der ikke går religion i det”! Det udsagn er ofte hørt. Men meget ofte er der netop en religiøs dimension i de udfordringer, som vi står overfor. Vores aktuelle problemer med klima og miljø er ingen undtagelse.

Denne bog præsenterer en teologi, hvor klima og miljø står centralt i forståelsen af kristendommen, og hvor den kristne forkyndelse derfor taler om et emne, som står højt på den offentlige dagsorden. Bogen er skrevet ud fra en overbevisning om, at vi i skyggen af klima- og miljøproblemerne har et stort behov for at få ord til evangeliet og Guds virkelighed. Det kræver, at vi til stadighed reformulerer vore grundlæggende teologiske forståelser og religiøse sprog. Det er bogen et beskedent bidrag til. Med disse “miljøteologiske begrundelser” ønsker jeg med andre ord at dementere enhver tale om, at “det med klima og miljø” bestemt er vigtigt, men at det ikke har noget med kristendom at gøre. Det har det tilmed på grundlæggende teologisk niveau. Fordi det har været mig magtpåliggende at vise dette, rummer bogen ikke opskrifter på konkrete kirkelige eller individuelle miljøtiltag eller klimaprojekter. Der bydes heller ikke på nogen kritisk fremstilling eller diskussion af klimadata. Det findes i andre udgivelser (fx Gjerris 2009).

At overveje noget teologisk er at forholde sig til det i lyset af Guds virkelighed. Det er det, der gør det til teologi. Afhængigt af hvad emnet så er, bruger man den bedste viden på området til at forstå og trænge ned i stoffet. Sådan er det også med miljøteologien. Der er en lang og uafsluttet række af måder at arbejde miljøteologisk på, men jeg har valgt at lade min præsentation

af miljøteologien knytte an til en række traditionelle omdrejningspunkter, som er blevet til bogens seks kapitler.

Det drejer sig om seks tilgange, som hver på sin måde har udkrystalliseret sig i den miljøteologiske litteratur. Fremstillingen lægger ud med det mest umiddelbare og grundlæggende, og ender med det mest videreførende. De første tre kapitler knytter primært til ved Bibelen, religionsfilosofien og dogmatikken, de sidste tre primært ved etikken. Denne spredning afspejler både, at miljøet kommer ind rigtig mange steder i teologien, men i høj grad også, at miljøteologien er “work in progress”. Der er stor spredning i, hvad folk skriver om, når de driver miljøteologi – for ikke at sige at der faktisk ikke findes fælles kriterier for, hvad det er (Jenkins 2008, 32).

Bogen er på ingen måde ment som en udtømmende fremstilling af miljøteologien. Af underbelyste emner er især de litterære/bibelske, liturgisk/rituelle, hymnologiske, inter-religiøse (*Religion* 2006), kirke- og idéhistoriske og især ekklesiologiske perspektiver. Nogle af disse er strejft undervejs, men kunne fortjene en meget grundigere fremstilling. Hvert kapitel indledes med en kort præsentation.

Første kapitel tager fat i den bibelsk forankrede forvalterskabstanke, som efter min erfaring er den form for miljøteologi, som falder flest ind, når kristendom og miljø/klima tænkes sammen. Det tankevækkende ved den tankegang er, at den både er set som årsag til og imødegåelse af miljø- og klimakrisen. Dernæst følger et kapitel, hvor “Underet” ses som det, der i kraft af erfaringen (af naturen, salmer, bibeltekster, videnskaben, Kristi kors) grundlægger en visdom, der tilsiger en bedre miljøadfærd. Kapitlet om Kristus forsøger at reformulere kristendommens afgørende omdrejningspunkt i erkendelse af, at vi ikke blot kan gentage en uoplyst opfattelse af vores forhold til naturen, klima og miljø. Ud fra en dybere forståelse af hvad det vil sige, at Gud blev kød i Jesus Kristus peger jeg på, hvad denne tro kan betyde i vores forhold til klima og miljø. Nadveren står som et vigtigt symbol i den forbindelse.

Fjerde kapitel tager fat i det almene etiske indspil i miljøteologien og redegør for nogle grundlæggende tankegange. Jeg berører også i hvilken forstand dette er kristen etik. Utvetydigt kristent er imidlertid buddet om næstekær-

lighed, som i allerhøjeste grad har “bud” til os i dagens klima- og miljøtilstand. Det er emnet for femte kapitel. Der er et påtrængende spørgsmål om “det politiske” i forbindelse med næstekærligheden, ligesom det selvfølgelig er magtpåliggende at komme til klarhed over, hvad næstekærlighed overhovedet er, og hvem den omfatter. Det er i den forbindelse, som flere steder i bogen, afgørende, at mennesket ikke er verdens centrum. Det er Gud. Sjette og sidste kapitel går ind på et område, som får alt for lidt opmærksomhed i Danmark; dyder. Dydsetik kan meget oplagt være båret af kristendom, og indtil det moderne gennembrud var etikken i høj grad dydsetik. Der er indsigter og strukturer i dydsetikken, som i høj grad mangler i dansk teologi, og i relation til miljø- og klimasituationen er en dyd som ydmyghed og en last som grådighed indlysende relevante. Desuden har dydsetik berøringsflader med trends som coaching og åndelig vejledning, som arbejder med adfærd og selvforståelse.

Hvorfor skal man arbejde med teologi? Det er, fordi enhver snak om Gud, “god-talk”, ikke er lige god eller rigtig. Vi taler ikke om forholdet mellem mand og kvinde, som man gjorde i middelalderen eller for den sags skyld i 1800-tallet, og det skal vi heller ikke om Gud. Men det er den samme Guds virkelighed og det samme evangelium, vi skal tale om. Troen kræver at blive forstået, men forstået kan den først være i sammenhæng med den verden, vi lever i. I en verden, som er stærkt præget af miljø og klimaforandringer, har kristentroen og teologien derfor et indre behov for at blive reformuleret. Når man så mener, at kristentroen gør en forskel i verden, må man også indrømme, at en verden med indlysende klima- og miljøproblemer er en opfordring til teologien om at komme med nogle ord, der taler ind i situationen. Der er intet mærkeligt i, at mange mennesker forventer, at kirken da må have noget relevant at sige i denne situation. Disse teologiske begrundelser er en del af svaret.

Det er vigtigt for mig, at miljøteologien ikke er nogen ny lære. Det er ikke evangeliet, der har ændret sig, men vores muligheder for at modtage det. Kun ved at reformulere teologien i lyset af hvad vi ved i dag, kan “vores” klassiske teologiske tradition fortsættes. Hverken Grundtvig, Luther eller Thomas Aquinas gentog blot fortidens teologi, men reformulerede den i lyset af

deres bedste viden. De beherskede reformuleringer, som findes i denne bog, er ikke min fortjeneste, men skyldes den fremvoksende miljøteologi. Men nok så vigtigt at sige er, at den nytænkning, som miljøteologien udtrykker, er pebernødder i sammenligning med det tænkningens mod, som fortidens store teologer lagde for dagen.

Selvfølgelig var N.F.S. Grundtvig, Martin Luther og Thomas Aquinas ikke miljøteologer – så lidt som Jesus eller Paulus. De havde nemlig slet ikke ord for eller indsigt i klima eller miljø. Derfor ville det også være urimeligt at forvente, at de skulle sige præcis “det samme” som må siges i dag. Imidlertid rummer deres teologiske formuleringer rigdom og dybder, som inspirerer og lader sig inddrage i “vores” teologi. Vores opgave er at tilegne os deres indsigter og drage nytte af dem i den (miljø-)situation, som vi og kloden befinder os i i dag. Man kan for så vidt sige, at den brug jeg i denne bog gør af de teologiske kilder (fra Bibelen over salmebogen til de nævnte teologer) ikke er meget metodisk, men snarere heuristisk. Imidlertid er bogen ikke en akademisk afhandling, men et forsøg på at præsentere nogle miljøteologiske tilgange, som ligger i forlængelse af normal folkekirkelig teologi, og som kan begrunde og som sådan være med til at iværksætte et grønt engagement i kirke og kristendom.

Når man taler om begrundelser for grønt engagement, tænker man normalt på klima- og miljøsituationen. Det er selvfølgelig i en vis forstand begrundelsen. Når evangeliet opleves som så presserende nødvendigt, er det ikke mindst på baggrund af, at klima- og miljøsituationen er en klima- og miljøkrise. Som nævnt rummer bogen ingen kritisk diskussion eller systematisk fremstilling hverken af de klimadata, som har forfærdet hele verden, eller af andre miljødata. Nogle gange undervejs inddrager jeg tal og forudsigelser især fra FN’s klimapanel, *Intergovernmental Panel on Climate Change* (herefter IPCC). Men jeg er teolog, ikke klimatolog eller miljøforsker, og har ikke faglige kvalifikationer til at kritisere de videnskabelige resultater, som et meget stort flertal af verdens fagfolk er enige om. Det forekommer mig, at alt for mange følger den journalistiske grønspættebog, der siger, at når nogen fremsætter en påstand, er der altid en modpåstand, som er lige så interessant og vigtig. Derfor er mange mennesker blevet narret af uanstændigt politisk

spin til at tro, at klima- og miljøtruslerne ikke er dødelig alvor. For “de kloge hoveder kan jo ikke blive enige”. Men langt flertallet af fagfolk er faktisk særdeles enige. Jeg ville gøre mig til en kolossal hykler, hvis jeg foregav at have forstand på klima- og miljøforandringerne, og jeg ville pådrage mig et meget stort moralsk ansvar, hvis jeg negligerede de advarsler, som fagfolkene er enige om.

En lille terminologisk bemærkning om udtrykket “klima og miljø”. Klima og miljø er ikke samme slags begreber. Rent sprogligt betyder miljø “midterstedet” eller “stedet i midten”, hvilket henviser til, at man befinder sig i en sammenhæng. Med den sammenhæng mener man normalt de fysisk-ke-misk-biologiske omgivelser inklusive mennesker, dyr, mikroorganismer, planter, livsformer og økosystemer i bred forstand. Klima er derimod den tilstand, miljøet befinder sig i. Til forskel fra miljøet er klimaet ikke noget, der måles på. Klimaet er det, der kommer til udtryk i målingen. Det er med andre ord miljøet eller dele af det, der er i krise. Selv om ordet klimakrise således egentlig ikke burde findes, gør det det som bekendt alligevel, og det i en grad så vi i dag taler mere om klimakrisen end miljøkrisen. Jeg har valgt at bruge udtrykkene som et makkerpar, “miljø- og klimakrisen”, velvidende, at det er miljøet, som påkalder sig etisk og teologisk hensyn.

Der er en del oversatte citater i bogen. Bortset fra bibelcitater, som er den autoriserede oversættelse fra 1992, er alle oversættelserne mine egne.

Jeg vil gerne takke tre parter uden hvem bogen denne bog ikke var blevet til noget. Det er ANIS-redaktionen og redaktør Henrik Brandt-Pedersen, som i sin tid opfordrede mig til at skrive bogen, og som har været en konstruktiv hjælp undervejs. Det har været en stor berigelse for mig efter 10 års almindeligt sognepræstearbejde at få mulighed for at skrive en hel bog. Deri ligger også min store tak til biskop Kjeld Holm og Den Danske Præsteforening, som besluttede, at jeg kunne få studieorlov i tre måneder til at skrive bogen. Den største tak skal min ægtefælle centerleder på teologi, København, Ph.d. Pernille Carstens have for mange slags hjælp og opmuntring.

Silkeborg 27. september 2009.

Litteratur

- Christian Aid 2006: *The Climate of Poverty: Facts, Fears and Hope. A Christian Aid Report May 2006*. Se, www.clacc.net/documents/Report/Climate_of_poverty.pdf
- Andersen, Svend 1989: *Sprog og skabelse*. København.
- , 1993: *Som dig selv. En indføring i etik*, Århus.
- , 2007: Andersen; *Løgstrup*. Viborg 1995, ny udgave.
- Attfield, Robin 1991: *The Ethics of Environmental Concern*. Second Edition. Georgia (opr. 1983).
- AU-gustus nr. 1. marts 2009, Aarhus Universitet.
- Auken, Svend 2009: “Åbent brev”, kommentar i *Berlingske Tidende* 18. maj.
- Bentham, Jeremy 1789: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation. An Authoritative Edition* by J.H. Burns and H.L.A. Hart. Oxford.
- Baier, Kurt 1993: “Egoism”, *A Companion to Ethics*. Ed. Peter Singer. Cambridge, 197-205.
- Cafaro, Philip 2005: “Gluttony, arrogance, greed and apathy”, i *Environmental Virtue Ethics*. Ed. Ronald Sandler and Philip Cafaro, New York, Oxford.
- Christensen, Anne-Marie S. 2008: *Moderne dydsetik – arven fra Aristoteles*. Århus.
- Deane-Drummond, Celia 2004: *The Ethics of Nature*. Malden, Oxford, Victoria.
- , 2006: *Wonder and Wisdom. Conversation in Science, Spirituality, and Theology*. London.
- ECEN 2008. The 7th General Assembly of European, Christian Environmental Network. Truggio, Milan 24th to 28th September 2008. Mit eget notat fra samlingen. Se rapporten: “The Real Challenge of Climate Change”. <http://www.ecen.org/>. Assemblies > Milan 2008 > The Time to Act is Now!

- Edwards, Dennis 2007: *Ecology at the Heart of Faith*, New York.
- Emberson, Peter 2009: *Kristeligt Dagblad* 15. maj.
- Engberg-Pedersen, Troels 1996: *Antikkens etiske tradition*, København.
- EXPLOITING THE TIGER. Illegal Trade, Animal Cruelty and Tourists at Risk at the Tiger Temple. An investigation at Wat Pa Luangta Bua Yannasampanno Forest Monastery, Kanchanaburi, Thailand.* Rapporten er udarbejdet af "Care for the Wild International", og kan hentes på www.careforthewild.com
- Folkekirkens Nødhjælp; *I forurener – vi synker*. 2009 Rapporten er udarbejdet af Folkekirkens Nødhjælp i samarbejde med Roskildefestivalen og Centre for Science and Environment og KER i Bangladesh og kan hentes på <http://www.noedhjaelp.dk/>
- Fraz, Geoffrey 2005: "Benevolence as an Environmental Virtue", i Sandler og Cafaro; *Environmental Virtue Ethics*. New York og Oxford.
- Gjerris, Mickey m.fl. (red.) 2009: *Jorden brænder*, København.
- Golser, Karl 2005: *Verantwortlich für das Haus des Lebens*. Brixen.
- Gradl, Stefan 2004: *Deus beatitudo hominis. Eine evangelische Annäherung an die Glückslehre des Thomas von Aquin*. Leuven.
- Gregersen, Niels Henrik 2001: "The Cross of Christ in an Evolutionary World", *Dialog. A Journal of theology*, vol. 40. no. 3.
- Gregersen, Niels Henrik, Bo Holm, Ted Peters og Peter Widmann (eds.) 2005: *The Gift of Grace. The Future of Lutheran Theology*. Minneapolis.
- Grundtvig, N.F.S. 1983: *Historie og Kristendom. En Grundtvig-antologi*. Faaborg.
- Gustavson, James M. 1983: *Ethics from a Theocentric Perspective*, Vol I-II. Chicago & Oxford.
- Hall, Douglas John 1990: *The Steward. A Biblical Symbol Come of Age* Michigan and New York.
- Hansen, Guillermo 2005: "Response", i *The Gift of Grace. The Future of Lutheran Theology*. Niels Henrik Gregersen, Bo Holm, Ted Peters og Peter Widmann (eds.). Minneapolis, s. 158-166.
- Haight, John F. 2007: *Christianity and Science*. New York.
- Hughes, Donald J. 1996: "St. Francis of Assisi and the Diversity of Creation" i *Environmental Ethics*, 18, s. 311-320.

- IPCC 2007. *Klimaændringer 2007: Synteserapport. Sammendrag for beslutningstagere.* På dansk ved DMI. Intergovernmental Panel on Climate Change. Rapporten findes på www.dmi.dk og www.ipcc.ch
- Jenkins, Willis 2008: *Ecologies of Grace. Environmental Ethics and Christian Theology*, Oxford.
- Jensen, Ole: 1976 og 1992 *I vækstens vold*. København.
- , 1980: *Frem til naturen og andre essays*. 1980 Viborg.
- , 1994: *Sårbar usårlighed. Løgstrup og religionens genkomst i filosofien* (artikelsamling). Aalborg.
- , 1977: *Teologi mellem illusion og restriktion* (doktordisputats) 1977.
- Kant, Immanuel 1956: *Metaphysik der Sitten* (1797), i Immanuel Kant. *Werke in zwölf Bänder VIII*, Wiesbaden.
- Kristiansen, Roald E. 1993; *Økoteologi*. Viborg.
- Lidegaard, Martin 2009: *Global Økologi* 2. 16. årgang, juni.
- Lisska, Anthony J. 1996: *Aquinas's Theory of Natural Law*. Oxford.
- Løgstrup, K.E. 1983: *Den etiske fordring*. København.
- , 1983: *System og Symbol*. Viborg.
- , 1984: *Ophav og omgivelse*. Viborg.
- , 1987: *Solidaritet og kærlighed*. Viborg.
- Luther, Martin 1984: *De libertate christiana. Afhandling om et kristenmenneskes frihed*. København.
- , 2006: *Om verdslig øvrighed*. På dansk ved Svend Andersen, Århus.
- Mannermaa, Tuomo 2005: *Christ Present in Faith. Luthers View of Justification*. Minneapolis.
- Mill, John Stuart 1995: *Utilitarisme* (1871), Frederiksberg.
- Moyo, Ambrose 2005: "Reconciliation and forgiveness in an unjust society" i *The Gift of Grace. The Future of Lutheran Theology*. Niels Henrik Gregersen, Bo Holm, Ted Peters og Peter Widmann (eds.). Minneapolis, s. 147-157.
- Nash, James A. 1991: *Loving Nature. Ecological Integrity and Christian Responsibility*. Nashville.

- Nielsen, Jørgen Steen 2009: "Eskimoer på randen af klimatisk sammenbrud". *Information Weekend* d. 25-26. april 2009. Anden sektion s. 18-19.
- Northcott, Michael S. 1996: *The Environment and Christian Ethics*. Cambridge.
- , 2007: *A Moral Climate*. London.
- Næss, Arne 1989: *Ecology, Community and Lifestyle*. Cambridge.
- Olesen, Jørgen E. 2009a: "Klimaet ændrer sig – men hvorfor" i: *Jorden brænder*, Mickey Gjerris et. al. København., s. 13-31.
- Olesen, Jørgen E. 2009b: "Hvad vil der ske – scenarier for fremtiden" i: *Jorden brænder*, Mickey Gjerris et. al. København., s. 31-49.
- Peura, Simo 2005: "Baptism, Justification and the Joint Declaration" i *The Gift of Grace. The Future of Lutheran Theology*. Niels Henrik Gregersen, Bo Holm, Ted Peters og Peter Widmann (eds.). Minneapolis, s. 117-131.
- Powell, Marianne og Hubert Hodzelmans ofm. (red.) 1999: *Frans af Assisis skrifter*. København.
- Religion and Ecology. The Oxford Handbook of*. 2006. Ed. Gottlieb, Roger S. Oxford.
- Rolston III, Holmes 1988: *Environmental Ethics. Duties to and Values in The Natural World*, Philadelphia.
- , 1997: "Værdi i naturen og værdiens natur" i *Miljø og Etik*. Merete Sørensen, Finn Arler og Martin Ishøy (red.), Aalborg, s. 17-39.
- , 1999: *Genes, Genesis and God. Values and their origins in natural and human history*, Cambridge & New York.
- Sandler, Ronald og Philip Cafaro (eds.) 2005: *Environmental Virtue Ethics*. New York, Oxford.
- Schweitzer, Albert 1951: *Kulturens Forfald og Gjenrejsning*. København.
- , 1996: "Die Entstehung der Lehre der Ehrfurcht vor dem Leben und ihre Bedeutung für unsere Kultur", i Albert Schweitzer; *Die Ehrfurcht vor dem Leben. Grundtexte aus fünf Jahrzehnten*. Herausgegeben von Hans Walter Bähr. München.
- , 1953: *Kultur og Etik. Kulturfilosofi anden del*. København.
- Singer, Peter 1975: *Animal Liberation*, New York.
- Singer, Peter (ed.) 1993: *A Companion to Ethics*. Ed. Peter Singer. Cambridge.

- Spirituality, Creation and the Ecology of the Eucharist* 2007: Udgivet af European Christian Environmental Network, John Knox, Geneva.
- Taylor, Paul 1983: *Respect for Nature. A Theory of Environmental Ethics*, Princeton.
- Thomas Aquinas 1958: *Summa Theologiae. Latin texts and English translation*. Blackfriars. London og New York.
- University of Copenhagen. Synthesis Report from CLIMATE ECHANGE Global Risks, Challenges & Decisions Copenhagen 2009, 10-12 March. Second edition. Se: <http://climatecongress.ku.dk/pdf/synthesisreport>
- Wensveen, Louke van 2000: *Dirty Virtues: The Emergence of Environmental Virtue Ethics*. Amherst, New York.
- , 2005: “Cardinal Environmental Virtues: A Neurobiological Perspective” i Sandler og Cafaro; *Environmental Virtue Ethics*. New York og Oxford, s. 173-197.
- Wenz, Peter 2005: “Synergetic Environmental Virtues” i Sandler og Cafaro; *Environmental Virtue Ethics*. New York og Oxford, s. 197-215.
- White jr., Lynn 1967: “The historical Root of Our Ecologic Crisis”. *Science* Vol. 155, number 3767, s. 1203-1207.
- WWF; *Species and People – linked futures*. 2006, findes på: http://assets.panda.org/downloads/wwf_mdgreport_2006.pdf.
- Aagaard, Anna Marie 2005: *Ånd har krop. Teologiske essays*. København.

